Sanja Bedenk

PRILOG PROUČAVANJU I ZAŠTITI GRADITELJSKOG NASLJEĐA STAROG GRADA DRIVENIKA*

Stari grad i utvrda Drivenik smješten je u Vinodolu, plodnoj dolini u Sjevernom primorju, što se longitudinalno proteže oko 24 km u dužinu od sjeverozapada prema jugoistoku. Sa sjevera je Vinodol oivičen strmim planinskim grebenom, a nekoliko brežuljaka dijeli ga na četiri manje udoline. Jedno od tih uzvišena je driveničkí brežuljak s nadmorskom visinom od 181 m. Cesta od Bakra do Novog Vinodolskog sagrađena 1746. godine, u vrijeme komorske umprave, presijeca Vinodol uzdužno na dva dijela. Uz tu cestu, na pola puta između sela Veli Dol i Crikvenice, razvilo se više zaselaka među kojima je i današnje mjesto Drivenik, što se nalazi u podnožju brežuljka. Iz samog središta mjesta penje se uska, zavojita i strma cesta, duga nešto manje od jednog kilometra, koja vodi od zaravnjenog platoa na krševitom brijegu. Na najvišoj točki je smještena utvrda, a ispod nje u pravcu jugoistoka nalazi se stara gotička kapela sv. Stjepana, građena vjerojatno koncem 15. st. Početkom ovog stoljeća kapela je bila toliko trošna da se više nije mogla koristiti. Dva vrijedna drvorezbarena oltara iz 17. st. otpremljena su u Zagreb i smještena u Muzej za umjetnost i obrt. Uz kapelu nalazi se driveničkа Župna crkva sv. Dujma koja je nekoliko puta pretrpjela velike dogradnje, što je potpuno izmijenilo i uništilo njezin izvorni lik. Te nas intervencije danas sprečavaju da utvrdimo vrijeme nastanka crkve. Ove dvije crkve preko središnjeg trga komuniciraju sa župnim domom, poviše kojeg se nalazi zgrada stare škole (danas gostionica »Zrinski i Frankopan«). S južne strane ispred ulaza u utvrdu među bujnim raslinjem zamjećuju se tragovi starog driveničkog naselja, koje se razvijalo kao podgrađe utvrde. U okviru ove spomeničke cjeline je i nedaleko driveničko groblje s malenom baroknom kapelicom sv. Martina i Kalvarijom iz 18. st.

Građevinsko je stanje driveničke utvrde dosta loše, ali se unatoč tome može smatrati najbolje sačuvanom frankopanskom utvrdom u Vinodolu. Gledana s bilo koje točke iz doline, onako zbijena na glavici brijega, utvrda djeluje cjelovito i vrlo snažno. Naravno, ovaj se dojam mijenja kada se nađemo pred njom licem u lice. To više nije ona ista građevina koju smo izdaleka vidjeli. Pred nama je oronuli višestoljetni starac ogoljenih zidina.

Driveničkа utvrda ima jednostavnu, gotovo pravilnu četverokutnu osnovu,[1] nešto izduženu u pravcu sjever—jug. Na uglovima je ojačana s četiri okrugle kule, jednom kružnom polukulom koja se na sredini jugoistočnog zida izbočila prema van, te četverokutnim tornjem, »turnom« priljubljenim uz južni zid. Polukula je u tlocrtu polovica kruga, dok ugaone kule u osnovi imaju tri četvrtine kruga, tako da su sve tri otvorene jednom stranom u dvorište. Prema tome, kule su građene kao sastavni dijelovi gradskog platna. Unutrašnjost kula bila je podijeljena običnim drvenim podovima na drvenim konzolama što je omogućavalo pristup strijelnicama. Zidovi gradskog platna

pri vrhu su dosta suženi. Završavali su drvenim obrambenim trijemom podignutim na drvenim konzolama. Ovaj se trijem pružao duž zidova gradskog platna i povezivao obrambene kule. Na trijem se dolazilo drvenim ljestvama iz dvorišta.

Ranije su unutarnji zidovi, osobito u stambenim prostorima bili ožbukani,[2] ali je djelovanjem atmosferilija žbuka gotovo iščezla tako da se jasno može čitati faktura zida. Svi zidovi građeni su istom tehnikom. Lica zida sagrađeno je od priklesana lomljenog kamenja približno kvadratičnog formata, a jezgra je zapunjena sitnim kamenom i vezivom. Kamenje lica zida različitih je dimenzija (promjer varira od 15—40 cm), a slagano je u relativno pravilnim slojevima. Spojevi među kamenjem zapunjeni su vapnenim mortom i manjim komadićima kamena koji održavaju širinu sloja. Otvori i neravnine među kamenjem vanjskog lica zamazani su vapnenom žbukom, tako da je veće kamenje ostajalo često nepokriveno, ali je poznato da su neke utvrde bile potpuno ožbukane i izvana.[3]

Krovovi i kruništa već su davno nestali. Od fortifikacijskih elemenata na kulama je sačuvano još dvidesetak kruškolikih strijelnica, namijenjenih obrani iz blizine. Sagrađene su od po dva obrađena kamena s uskim prorezom, tzv. »vizirnim otvorom«,[4] koji na dnu završava okruglim proširenjem. Unutrašnji prostor strijelnica je široka lijevkasta niša za strijelca, koja se postupno suzuje prema vanjskoj plohi zida.

Najsnažnija među kulama je okrugla južna branič-kula, masivno građena (presjek zidova u prizemlju je 3,30 m) s pravokutnim tlocrtom unutrašnjosti. Izvana je zvonasto proširena pri temeljima. S južne strane probijen je masivni zid kule, te se u prizemlje može ući kroz ovaj nepravilni »prolaz« visok oko 1,70 m. Originalni ulaz u kulu, u narodu poznat kao »Vela vrata«, smješten je s dvorišne strane visoko (6—7 m) iznad tla. »Vela vrata« su izrađena od lijepo klesanog kamena. Lučno su nadsvedena i smještena u pravokutnom udubljenju, te su oblikom i izradom slična ulaznim vratima utvrde. Do ovih vrata dolazilo se iz dvorišta drvenim ljestvama, a vjerojatno nije postojala nikakva veza s ophodnim obrambenim trijemom što se pružao duž zidova gradskog platna. Branič-kula ima dva prozora, izvana šiljasto nadsvedena s ugrađenim elementom strijelnice. Iznad jugoistočnog prozora je 7 uskih duguljastih pravokutnih strijelnica u nizu, stisnutih vrlo blizu jedna druge, a iznad ovih je još jedan niz šire raspoređenih strijelnica, koje su se nalazile vjerojatno ispod samog krovišta. Unutrašnjost kule bila je podijeljena drvenim podovima, što potvrđuju ostaci kamenih konzola. Etaže su međusobno bile povezane drvenim ljestvama, koje su radi skučenog prostora bile postavljene gotovo okomito. Kako u utvrdi nije postojala palača ili neka reprezentativnija zgrada za stanovanje, gornji su katovi kule, osobito prostorija s prozorima, osim obrane mogli poslužiti kao konak. U prizemlju kula nema nikakvih otvora. Jedini pristup prizemlju bio je kroz otvor u stropu, te se ova prostorija vjerojatno koristila za čuvanje hrane ili pak kao tamnica. Uz prozor na vanjskom zidu ove kule postavili su mještani 1936. godine spomen-ploču kojom se evociraju sjećanja na bana Petra Zrinskog i kneza Franju Krstu Frankopana, te Stjepana i Pavla Radića i Đuru Basaričeka.

Zapadna kula jedina ima u prizemlju i na katu pravokutne prozore s klesanim ertama, raspoređene na tri strane, te je služila za stanovanje. Do prizemne prostorije dolazi se kroz uski oko 2 metra dugački hodnik, bačvasto

nadsveden. Danas je ovaj prolaz gotovo u potpunosti zatrpan zemljom i kamenjem. Po priči mještana hodnik je vodio do prostorije u kojoj je pronađeno oružje, te je ovdje vjerojatno bila oružana.

U grad se ulazi s južne strane kroz četvrtasti toranj »turan«, koji izlazi iz ravne linije južnog gradskog platna. Najvećim dijelom je srušen, te danas seže do sredine prvog kata, a jedino još odolijeva nešto viši istočni zid sa dvije kruškolike strijelnice u prizemlju i na katu. Turan je građen s većom pažnjom nego drugi dijelovi utvrde. Od klesanog kamena sagrađen je ulazni portal, a uglovi turna su učvršćeni kamenima klesancima. Sve klesane površine imaju točkastu fakturu, što ukazuje na obradu nazupčenim čekićem. Ulazna prostorija u prizemlju turna bila je presvođena bačvastim svodom, koji je još djelomično sačuvan, a u bočnim zidovima nalaze se oveće plitke polukružne niše. Ulazni portal je lučno nadsveden i smješten u udubljenju pravokutnog oblika, što asocira na pokretni most. Međutim, nismo pronašli otvore za lance kojima bi se most podizao i spuštao, što znači da mehanizam za pokretanje nije bio postavljen, te nije postojao ni pokretni most. Ovakva ulazna vrata, funkcionalno namijenjena pokretnom mostu koji se spuštao preko jarka, često ispunjenog vodom, običavala su se graditi tokom renesanse. Drivenička vrata građena su znalački, po već uhodanoj tipologiji, te možemo pretpostaviti da ih je izradio neki od brojnih talijanskih graditelja, koji su u potrazi za poslom putovali i našom obalom donoseći sa sobom formalne elemente renesansnog graditeljstva.[5] Ulaz u utvrdu zatvaran je teškim dvokrilnim vratima od nekog tvrđeg drva, vjerojatno hrasta, a radi bolje zaštite od vatre vrata su mogla biti ojačana željeznim pločama i okovima.

Unutrašnjost utvrde čini prostrano dvorište. Sučelice vratima, a paralelno uz sjeveroistočni gradski zid (7 m od njega) nalazi se još jedan zid širine 0,60 m, građen kao i cijela utvrda na živcu kamenu. Zid je sa strana prilično porušen, ali se uočava da se pružao od zapadnog do istočnog zida utvrde. Nisu vidljivi nikakvi otvori za prozore i vrata, a i sama širina zida navodi na zaključak da se nije radilo o zidu stambenog objekta. Pretpostavljamo da je ovaj zid ustvari bio dio gradskog platna, te da potječe iz istog razdoblja iz kojeg je velika okrugla kula i turan. Kasnije je utvrda proširena dogradnjom novog gradskog zida 7 metara dalje i ojačana ugaonim otvorenim kulama i polukulom na istočnoj strani. Dio dvorišnog prostora između ova dva zida dosta je niži (oko 2 m) od ostalog dijela. Naime, često se prakticiralo namjerno nasipavanje zemlje i kamenja s dvorišne strane kako bi se bolje učvrstio donji dio obrambenog zida, što ide u prilog pretpostavke da je unutrašnji zid ranije bio zid gradskog platna. Stoga smatramo da su postojale najmanje dvije razvojne prostorne faze gradnje driveničke utvrde.

Autentični nivo poda jednog dijela dvorišta i kula zatrpan je urušenim građevnim materijalom i nalazi se dosta ispod sadašnje razine. Na sjeveroistočnom zidu gradskog platna, tik uz istočnu kulu smješten je prozor pravokutnog oblika (0,90 × 1,60 m) koji se zatvarao drvenim kapkom. Prisustvo prozora u zidu gradskog platna nespojivo je s cjelokupnim obrambenim sistemom utvrde, te smatramo da je probijen kasnije, u mirnijim vremenima. Zanimljivo je da u utvrdi do sada nisu pronađeni ostaci cisterne za vodu. Legenda govori da je postojao podzemni hodnik koji je navodno vodio do vode na južnoj padini brijega. Također postoji mogućnost da je utvrda posjedovala i sanitarne prostorije koje se ponekad javljaju u srednjovjekovnoj

fortifikacijskoj arhitekturi.[6] Potpuniju sliku gradnje i funkcioniranja utvrde dobit ćemo tek nakon čišćenja i otkopavanja unutrašnjeg dijela, a osobito prostora između zidova u sjeveroistočnom dijelu dvorišta, te vanjskog prostora ispred ulaza.

Utvrda je predstavljala jezgru uz koju se koncem 15. st. gradi crkva Sv. Stipana i formira se podgrađe. Cijeli taj prostor bio je prstenasto opasan obrambenim kamenim zidom, koji je štitio naselje i crkvu i zajedno s utvrdom pružao utočište okolnom stanovništvu u vrijeme ratne opasnosti. Podgrađe, inače neveliko, danas je već znatno porušeno, a ostaci vanjskog obzida izgubili su se među raslinjem. Bujna vegetacija ugrožava zidine utvrde, na kojima se zamjećuje i djelovanje vremenskih nepogoda i raznih drugih uzročnika degradacije. Na više mjesta pojavile su se duboke pukotine od vrha zidova do dna, a veliko horizontalno oštećenje u temeljima istočne kule i sjeveroistočnog gradskog platna znatno ugrožava stabilnost cijele utvrde.

PREGLED POVIJESNIH DOGAĐANJA

Prvi stanovnici Sjevernog Jadrana koje možemo etnički definirati bili su Japodi. Njih u 4. st. prije nove ere potiskuju Liburni iskoristivši neprilike japodskih plemena zbog provale Kelta u Liku.[7] Materijalne tragove prisutnosti ovog prethistorijskog stanovništva u Vinodolu možemo pratiti već od 11. st. prije nove ere. Tokom bronČanog doba prastanovnici Vinodola naseljavaju pogodne uzvisine, a svoje naseobine učvršćuju prstenasto građenim suhozidom. Tako su nastale mnogobrojne vinodolske gradine,[8] ali za sada nemamo nikakvih indicija o postojanju prethistorijske naseobine na driveničkom brežuljku. Možemo samo pretpostaviti da su i prethistorijski stanovnici ovoga prostora zamijetili strategijske vrijednosti brežuljka koji dijeli ali i štiti plodnu dolinu. U prilog pretpostavke o prethistorijskoj osnovi driveničke utvrde ide mišljenje povjesničara Đure Szabe,[9] koji smatra srednjovjekovne utvrde izrazom autohtone kulture što se počela formirati još u prethistoriji. Stoga bi ova pretpostavka mogla biti jedna od smjernica za buduća istraživanja.

U zadnjim stoljećima stare ere započinje napredovanje Rimljana prema istočnoj obali Jadrana, da bi 129. godine prije nove ere zadali najjači udarac starosjedilačkim plemenima. Dolaskom Rimljana započinje gradnja cesta, luka i naselja, a radi njihovog osiguranja podizane su vojne utvrde i osmatračnice, često i na lokacijama prethistorijskih gradina. Prema Peuntingerovoj karti, kroz sam Vinodol vodio je jedan krak važne rimske ceste iz Sjeverne Italije (Aquileja), ulazeći u dolinu kod Bakarca, a izlazeći kod Novog, te je radi kontrole i zaštite podignuto više vojnih utvrda. Po mišljenju Radmile Matejčić[10] to se događalo krajem 3. i početkom 4. st. naše ere u sklopu reinfortifikacije Liburnijskog limesa. Tako o Driveniku Emilij Laszowski piše: »Neki i njega ubrajaju među onih sedam rimskih kula, koje spominje Antoninov itinerarij.«[11]

U ranom srednjem vijeku Vinodol naseljavaju Hrvati, koji potiskuju zatečeno romansko i romanizirano ilirsko stanovništvo. U društvenom smislu, novi se stanovnici organiziraju u slobodne seoske općine,[12] u okviru srednjovjekovne Župe vinodolske. Vinodolski zakon je prvi poznati dokument koji spominje devet vinodolskih općina, odnosno devet gradova — Ledenice, Novi, Bribir, Grižane, Drivenik, Hreljin, Bakar, Trsat i Grobnik.

Oko 1224—5. godine hrvatsko-ugarski kralj Andrija I(II) daruje Vinodolsku županu Krčkim knezovima,[13] točnije knezu Vidu II kako bi čvršće vezao Krčke knezove, inače mletačke podanike.[14] Tada i Drivenik kao jedno od središta Vinodolske župe dolazi u vlast Krčkih knezova. Sâm grad Drivenik se u dokumentima prvi put spominje u tekstu Vinodolskog zakona sastavljenog 6. siječnja 1288. godine. Tom su prilikom u kneževskom dvoru Novom bila prisutna četvorica Driveničana,[15] satnik Dragoljub s Mikulom Dragoljubom i Pribinigom.[16] Očito je da već u to vrijeme postoji utvrđeni grad »kaštel« kojim u kneževo ime upravlja satnik. O izgledu te utvrde ne znamo ništa. Jedino možemo biti sigurni da se i oblikom i gradnjom potpuno razlikovala od današnje.

Đuro Szabo smatra da su utvrde u ranom srednjem vijeku svojim većim dijelom bile građene od drva,[17] a Peter Fister[18] kaže da se u Sloveniji tokom 15. i 16. st. još uvijek dosta često javljaju drvene utvrde. Njihov najveći neprijatelj bila je vatra, te je i to jedan od razloga zašto nijedna nije sačuvana. Pretpostavljamo da je i driveničke utvrda u prvo vrijeme bila građena od drva.[19] Unatoč obilju kamena u okolici, prevagnule su prednosti drva — lakša i brža obrada i gradnja. Uz pretpostavku da tokom duljeg vremenskog razdoblja nije bilo posebnog razloga za utvrđivanje, takvoj je drvenoj utvrdi dovoljnu zaštitu mogla pružiti drvena palisadna ograda ili pak kameni opasač koji ju je prstenasto okruživao. Tek je jači impuls, kakav je bila provala Tatara u 13. st. i kasniji turski osvajački pohodi u 15. st.[20] mogao prisiliti ljude da se vrate građenju sigurnijih i čvršćih utvrda od kamena. Ipak, drvo je i dalje ostalo najvažniji sastavni dio unutrašnje konstrukcije tvrde, što smo vidjeli i u prethodnom opisu Drivenika (drveni obrambeni trijem, krovovi, grede i podovi, ljestve, vrata).

Utvrde su često uništavane potresima i požarima. Jedan takav katastrofalni potres zadesio je Vinodol 1321. godine,[21] o čemu kroničar bilježi: »... gradi se razvalivahu i bihu ludi pečalni veliko ...«, te možemo pretpostaviti da je tada stradao i Drivenik.

Drivenik se u dokumentima drugi put spominje 8. rujna 1395. godine kada su se u Novom sastali predstavnici Grižana, Belgrada i Kotora da potvrde stare zakone i donesu još neke nove odredbe.[22] Tokom 15. st. Drivenik se spominje u raznim dokumentima, darovnicama, sporovima oko zemlje i drugim ispravama.[23] Prilikom diobe imanja među sinovima kneza Nikole Frankopana 1449. godine Drivenik se uopće ne spominje. Da li to znači da je grad tako neznatan u odnosu na druge gradove i imanja ili je pak greškom ispušten? U svakom slučaju, iz dokumenta o sporu između Driveničana na jednoj, te Grižanaca i Belgrađana na drugoj strani, do kojeg je došlo već te iste godine (1449.) saznajemo da je gospodar Drivenika knez Ivan VII mlađi, vlasnik Bužana (u Lici) i Hreljina. Oko 1480. godine knez Ivan prelazi na Krk, a njegova kopnena imanja, među kojima Hreljin i Drivenik, preuzima brat mu Stjepan II sa sinom Bernardinom. Bernardinov unuk Stjepan III Ozaljski udajom svoje sestre Katarine povezuje dvije moćne feudalne obitelji, Zrinske i Frankopane, te s Nikolom Zrinskim sklapa ugovor o zajednici imanja i uzajamnom nasljeđivanju. Na osnovi brojnih ugovora nakon smrti Stjepana Frankopana 1577. njegova imanja, među kojima i Drivenik, nasljeđuju knezovi Zrinski. Poznato je da je povijest srednjovjekovnih gradova ujedno i povijest smjenjivanja njihovih gospodara, koji ih dograđuju i mijenjaju u skladu s novim potrebama. U vrijeme novih gospodara ovaj dio Vino-

dola doživljava procvat. Zrinski razvijaju poljoprivredu i potiču trgovinu kopnom i morem. Započinje razvoj izvoznih luka s magazinima, osobito u Kraljevici i u Sv. Jakovu (Jadranovo), što sve neminovno utječe i na promjene u susjednom s njima povezanom Driveniku. Vinodol ostaje u vlasti Zrinskih sve do travnja 1670. kada su u Beču utamničeni, a zatim pogubljeni Petar Zrinski i Franjo Krsto Frankopan.

Propast ovih moćnih feudalnih obitelji značila je i početak stradanja stanovništva i ekonomskog uništavanja većine gradova i imanja. U kratkom periodu bezvlašća austrijski vojnici senjske kapetanije haraju Vinodolom ne zaobišavši ni Drivenik. Već krajem lipnja 1670. popisuju se i konfisciraju vinodolska imanja u ime Ugarske komore. Iz sačuvanih dokumenata saznajemo da su vinodolske utvrde dosta zapuštene i neprikladne za stanovanje. Emilij Laszowski[24] o tome piše: »U spisu o procjeni Driveníka, zabilježeno je, da je grad neznatan i vrlo star, pa i gotovo neupotrebljiv za stanovanje.« Dakle, obnova driveničke utvrde se uopće više ne predviđa. To je posve razumljivo, jer je Drivenik kao i druga vinodolska vojna utvrđenja već ranije izgubio obrambeno značenje, tako da više nije bilo razloga za njegovo obnavljanje.

Definirati vrijeme nastanka i razvoj driveničke utvrde, vidjeli smo, dosta je teško. Tim više što nije sačuvan nikakav plan, crtež ili opis utvrde. Smatra se da je jedini prikaz utvrde ostavio veliki slikar — minijaturist Julije Klović na slici Sybilla Tiburtina.[25] U drugom planu slike prikazana je neka utvrda na brežuljku, za koju se pretpostavlja da je Drivenik. Međutim, ovaj prikaz nije adekvatan ni dovoljan za neku točniju rekonstrukciju i datiranje. Pored toga, datiranje nam otežava i činjenica da provincijalno fortifikacijsko graditeljstvo starijih historijskih razdoblja barata prilično oskudnim repertoarom funkcionalnih ili dekorativnih elemenata.

Naša utvrda se ne ubraja u skupinu velikih burgova s reprezentativnom palačom za feudalca. Skromna i po veličini i po sadržaju, namijenjena osmatranju i obrani, utvrda je prije svega građena u skladu sa zahtjevima fortifikacijskog funkcioniranja. Pa ipak, neki konstruktivni elementi dozvoljavaju nam da približno odredimo vrijeme njezinog nastanka.

Prema građi i obliku strijelnica, koje se javljaju na utvrdi, može se zaključiti da su bile namijenjene primitivnijem načinu ratovanja. Na utvrdi nema ni traga velikim otvorima za topove. Strijelnice su prilično malene i javljaju se u dva oblika, uske duguljaste i kruškolike. Jednostavan pravokutni oblik strijelnice smatra se razvojno starijim,[26] jer je funkcionalno prilagođen obrani hladnim oružjem — lukom i samostrelom. Druga vrsta strijelnice izrađena od dva kamena s dugim vizirnim otvorom (45—50 cm) uglavnom je namijenjena vatrenom oružju. Driveničke kruškolike strijelnice možemo datirati u razdoblje od kraja 15. do početka 16. st., jer se već krajem 15. st. počinje skraćivati vizirni otvor.

Velika branič-kula i turan razlikuju se od ostalog dijela utvrde po nekim karakterističnim elementima i načinu obrade kamena. Lice zidova ovih dviju kula građeno je mnogo urednije s nešto bolje obrađenim priklesanim kamenjem. Na ogoljenom i neravnom licu zida posebno se ističu lijepo obrađeni klesanci što krase tzv. Vela vrata okrugle branič-kule i ulaz u sâm grad, te ojačavaju oštri ugao pravokutnog turna. Kamenje u licu zida naginje kvadratičnoj formi i složeno je u relativno pravilnim horizontalnim slojevima. Ova-

kav način gradnje ulazi u upotrebu od polovice 13. st.[27] i razvija se tokom razdoblja gotike. Gotičko graditeljstvo u nas doživljava vrhunac u 15. stoljeću, koje donosi veći osjećaj za red i pravilnost, a prije svega kvalitetniju obradu materijala. U to vrijeme i fortifikacijsko graditeljstvo obogaćuje se pažljivije klesanim detaljima kao što su portali, uglovi, konzole, kojima se ranije, tokom romanike, nije pridavala osobita pažnja. Naznake gotičkog stila na Driveniku zamjećujemo na dva prozora svedena u šilj, koji se nalaze na velikoj branič-kuli.

Zaključili smo da je drivenička utvrda građena u najmanje dvije prostorne razvojne faze. U prvoj fazi podignut je južni dio s velikom okruglom branič-kulom i turnom, te visokim zidovima koji su na sjevernoj strani zatvarali dvorište u obliku četverokuta. Drugom fazom gradnje proširuje se dvorišni prostor prema sjeveroistoku. Zidovi se na uglovima pojačavaju okruglim otvorenim kulama (3/4 kruga), a jugoistočni zid se učvršćuje polukulom (1/2 kruga). Ulaz, kao najosjetljivije mjesto, sada je utvrđen sa zapada jednom okruglom kulom, te ga se moglo braniti iz dvije kule i iz samog turna u kojem je smješten. Dovršetkom gradnje ovih kula i gradskog platna formira se osnovni četverokutni tlocrt utvrde kakav je danas. Jednostavno, gotovo geometrijski pravilno tlocrtno rješenje s kulama raspoređenim na uglovima pravokutnika ukazuje na utjecaj talijanskog renesansnog fortifikacijskog graditeljstva, odjeke kojega zamjećujemo u Austriji, Sloveniji i na našoj obali.

Ovdje treba spomenuti i kameni nadvratnik, koji je navodno stajao nad ulazom u driveničku utvrdu. Nadvratnik s glagoljskim natpisom pronađen je pred jednom kućom između grada i crkve, a Branko Fučić[28] ga čita ovako: »1570. Tada postavi ta vrata Ivan Matetić.« Natpis se vjerojatno odnosi na neku manju dogradnju i popravak grada. Tom su prilikom postavljena i vrata s kojih potječe spomenuti nadvratnik, ali do sada nije utvrđena pouzdana lokacija tih vrata.

ZAŠTITA I REVITALIZACIJA STAROG GRADA DRIVENIKA

Uređenje i zaštita povijesnih cjelina ili objekata često je puta potaknuta različitim, katkad i dijametralno suprotnim interesima i zahtjevima, od izrazito prakticističkih do zaštitarskih. Kako pomiriti ove zahtjeve? Kako jedan spomenički prostor kakav je Drivenik sačuvati za buduće generacije, a ujedno ga uključiti u život suvremenih generacija?

Povijesna spomenička cjelina na driveničkom brežuljku ne može se jednostavno proglasiti »zabranjenom« zonom, izoliranim muzejskim prostorom. To je prostor u kojem se suvremenost susreće s poviješću, isprepliću se novo sa starim, zajedno uvjetujući novu primjerenu namjenu stvaraju bogatiji život. Davanje neke društveno korisne namjene povijesnom spomeniku ne treba unaprijed osuditi i odbaciti, nego se čak može smatrati poželjnim u smislu čuvanja i zaštite. Međutim, osnovni je preduvjet izbor adekvatnog sadržaja, jer se neprimjerenim korištenjem spomeniku može nanijeti još veća šteta. Pri tome se, dakako, ne smije dozvoliti narušavanje ili mijenjanje postojećeg vanjskog i unutrašnjeg izgleda spomenika niti njegove okoline.

Driveničkа utvrda podignuta je na vrhu krševitog brežuljka u svrhu obrane i kontrole prometnog pravca, te je i okolni prostor morao djelovati u skladu s funkcioniranjem utvrde. Padine brijega, nekoć ogoljene radi lakše

obrane, tzv. »brisani prostor«, sada su ozelenjene makijom i mjestimice gustim borovima. Raslinje skriva od pogleda veći dio zidina utvrde, te tako narušava koncepciju njezine obrane i promatraču umanjuje doživljaj izvorne namjene. Smatramo da pravilno prezentiranje ovog spomenika srednjovjekovnog vojnog graditeljstva podrazumijeva vraćanje ranijeg autentičnog izgleda cjelokupnom okolnom prostoru, što znači da bi adekvantim hortikulturnim rješenjem trebalo istaknuti izoliranost utvrde i njezinu dominaciju nad okolicom.

S tim u vezi je i pitanje rekonstrukcije i vraćanja utvrde u oblik u kojem je funkcionalno egzistirala. U nekim slučajevima rekonstrukcija odnosno restauracija mogu se smatrati previše drastičnim i neprihvatljivim metodama, te se stoga odbacuju. Međutim, ovdje bi se restauracija prije svega odnosila na neophodno popunjavanje praznina, odnosno oštećenja nastalih u zidovima i kulama, s ciljem uspostavljanja kontinuiteta oblika ovog spomenika. Poštivanje stare materije i izvorne strukture najvažniji je zahtjev kojeg bezuvjetno treba poštivati.

Za izvođenje radova prilikom istraživanja, zaštite i uređenja utvrde, uz stručnjake treba angažirati specijalizirane majstore i radnike, koji poznaju tradicionalne tehnike i materijale. Kvaliteta izvedbe osigurat će se stalnim konzervatorskim i projektantskim nadzorom za vrijeme radova od strane projektanta i stručnih službi.

Prilikom sanacije driveničke utvrde predviđamo sljedeće radove:

— Unutrašnjost kula i dvorište treba očistiti uklanjanjem raslinja i urušenog materijala. Očistiti prolaz koji povezuje zapadnu kulu s dvorištem.
— Provesti zaštitno istraživanje unutar dvorišta, prije svega s ciljem pronalaženja vodospreme i istraživanja stambenih i gospodarskih zgrada. Istraživanje treba nastaviti izvan zidina utvrde, ispred glavnog ulaza i cijelom jugozapadnom stranom sve do velike okrugle kule, radi otkrivanja eventualnih tragova pokretnog mosta i grabe ili pak obrambenog zida. Na temelju rezultata istraživanja izradit će se izvedbeni projekt rekonstrukcije.
— Ogradno zide i kule treba konsolidirati primjenom adekvatnih suvremenih građevinskih metoda (AB serklaži, injektiranje). Oštećenim dijelovima zida, kao na velikoj kuli, treba sazidati novo kameno lice. Na svim zidovima treba izvesti gornji zaštitni sloj i odvodnju oborinskih voda. U ulaznoj kuli »turnu« treba obnoviti bačvasti svod. Prezentirati sve relevantne nalaze u utvrdi — strijelnice, prozorčiće i ulazne portale.
— Na velikoj okrugloj kuli predlažemo izradu krovišta prekrivenog šindrom i postavljanje drvenih greda i podova u međukatnoj konstrukciji, te izradu drvenog trijema duž ogradnog zida (rekonstrukcija obrambenog trijema). Restauraciju pojedinih elemenata kule, u nedostatku autentične dokumentacije, treba provoditi na temelju komparativne građe.
— U prizemlju velike branič-kule treba urediti sanitarne prostorije.
— Utvrdu treba izvana rasvijetliti reflektorima, a u dvorištu i kulama postaviti električne instalacije i priključke.

Prilikom određivanja nove namjene frankopanske utvrde treba respektirati spomeničku vrijednost ovog povijesnog objekta. Prostor same utvrde

treba dobiti isključivo kulturnu namjenu. Dvorišni će se prostor zajedno s obrambenim trijemom koristiti kao pozornica za ljetne priredbe, kazališne predstave, koncerte, foklorne nastupe, kino-predstave i slično. Gornji kat velike kule zgodan je izložbeni prostor u kojem se uz manju etnografsku izložbu mogu prezentirati frankopanske utvrde i naselja povijesne vinodolske župe. Program priredaba treba nadopuniti i obogatiti različitim kulturno-zabavnim prriedbama poput glazbenih natjecanja, raznih kostimiranih priredama inspiriranih srednjovjekovnim odijevanjem i životom, večeri renesansne muzike i poezije u sudjelovanju škola i kulturno-umjetničkih društava, zatim natjecanja u starim narodnim sportovima i slično.

Brigu o održavanju utvrde i svim programima aktivnosti treba voditi odbor sastavljen od kulturnih radnika i korisnika svih prostora u starom gradu.

Zaravnjeni travnati plato s istočne strane utvrde prirodni je vidikovac s kojeg se pruža prekrasan pogled na Vinodol s brojnim naseljima i novoformiranim tribaljskim jezerom. Ovaj prostor nije predviđen za pošumljavanje, a prezentirat će se u skladu s rezultatima arheoloških istraživanja i u sklopu uređenja cjelokupnog okolnog prostora utvrde.

Želimo li ostvariti program revitalizacije starog driveničkog grada, tada moramo voditi računa i o takvim stvarima kao što je parking prostor namijenjen izletnicima i posjetiteljima. Sada se vozila parkiraju na trgu i između crkava što pravi veliku gužvu i narušava ambijentalni sklad stare jezgre, a osobito treba istaknuti da vibracije automobilskih motora ugrožavaju statiku okolnih objekata. Stoga bi trebalo urediti manji prostor za parkiranje na južnoj padini brijega, a promet cestom ograničiti i regulirati uvođenjem organiziranog prijevoza malim autobusima.

Osim parkirališta ne predviđa se nikakva nova gradnja u ovoj zaštićenoj spomeničkoj zoni. Smještaj novih sadržaja planira se isključivo u prostorima postojećih objekata. Prije svega predlažemo preuređenje stare župne kuće, dosta prostranog dvokatnog zdanja koje pruža mogućnost smještaja hotelsko-ugostiteljskih sadržaja. Prostorne mogućnosti objekta su takve da se preporuča uređenje ugostiteljskog objekta u prizemlju — konoba s jelima primorske kuhinje i kvalitetnim domaćim vinima — i manjeg ekskluzivnog pansiona s nekoliko soba na katu i u potkrovlju. Objekat treba urediti i opremiti »rustikalno« u skladu s vremenom nastanka i tradicionalnim načinom življenja lokalnog stanovništva uvažavajući sva obilježja ranijeg funkcioniranja toga prostora. Specifičnost ovakve ponude privući će prije svega posjetitelje koji zasićeni ponudom velikih urbano-turističkih aglomeracija tragaju za novim kulturnim i estetskim doživljajima.

Mali gospodarski objekat uz župnu kuću, što se nalazi na samom ulazu u grad, treba građevinski sanirati i preurediti u suvenirnicu i informativni punkt.

Na trgu je smještena crkva sv. Dujma, župna driveničkа crkva. Ovo zanimljivo zdanje trebalo bi dobiti novu fasadu, a zvonik treba građevinski sanirati. Crkva treba biti svakodnevno otvorena za posjetitelje.

Kapela sv. Stjepana Protomartira već dugo vremena nije u kultu. Prazna je, bez crkvenog inventara. Dva vrijedna drvorezbarena oltara iz 17. st. smještena su u Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, te smatramo da bi trebalo razmotriti mogućnost njihovog vraćanja. U kapeli se predviđa provođenje

istražnih radova, te postavljanje novog opločenja i uređenje cijelog prostora kapele u sklopu nove muzejsko-galerijske djelatnosti.

Gostionica »Zrinski i Frankopan« mora se uređenjem prostora i ponudom uklopiti u koncepcijsko rješenje uređenja hotelsko-ugostiteljskog objekta u staroj župnoj kući.

Spomenike graditeljskog nasljeđa što se nalaze u starom gradu Driveniku treba promatrati kao jedinstvenu nedjeljivu cjelinu, koja u sebi združuje povijesne, umjetničke i ambijentalne vrijednosti. Sačuvati, ali i otkriti estetske i povijesne vrijednosti utvrde zadatak je kojeg ćemo realizirati optimalnim kombiniranjem postupaka restauracije i revitalizacije. Aktivnu[29] zaštitu ovih vrijednosti osigurat ćemo stalnim praćenjem i nadzorom, što opet nameće potrebu oživljavanja cjelokupnog prostora davanjem adekvatne namjene. Unošenje novih sadržaja i vrijednosti znači humaniziranje prostora ovog starog gradića i njihovo uklapanje u suvremene tokove. To će se ujedno odraziti na oživljavanje šireg prostora tog dijela Vinodola i malih okolnih naselja u kojima je vrlo izražen proces ekonomskog iseljavanja, te je dobna struktura stanovništva vrlo visoka.

U tom smislu postoji namjera korištenja cijelog spomeničkog kompleksa Drivenika u kulturne i turističke svrhe. Uz novu društvenu valorizaciju ovog prostora trebaju ići i administrativne i ekonomske akcije i to kao dio dugoročnih planova i programa privrednog razvoja i unapređivanja cijelog Vinodola, a ne stihijskih inicijativa. Prije svega, širim prostornim planiranjem treba definirati ekonomsku bazu, komunikacije i druge vanjske činioce koji utječu na novi život jedne ovakve cjeline. Ovdje se ukazuje i potreba za oživljavanjem i razvojem tradicionalnog zanatstva, što će se poticanjem adekvatnih oblika uklopiti u cjelokupni ekonomski razvoj toga kraja usmjeren i određen turizmom kao predominantnom privrednom granom u općini Crikvenica.

Što se tiče koncepcije turističkog funkcioniranja, najrealnije je stari drivenički grad vidjeti kao jednu u nizu budućih izletničkih destinacija u Vinodolu. Naše povijesno-umjetničko nasljeđe u okviru ukupne turističke ponude predstavljalo bi kvalitativni pomak i to u smislu ekskluzivnosti i specifičnosti ponude. Stoga možemo pretpostaviti da bi turistički razvitak zaleđa kao ambijentalno povijesne cjeline za ukupni turizam Crikveničko-vinodolske rivijere značio mogućnost izlaska iz masovnog turizma.

BILJEŠKE:

* Zahvaljujem dr. Radmili Matejčić na stručnoj pomoći.

[1] Tlocrtnu snimku utvrde koja se nalazi u slikovnom prilogu izradili su 1987. godine inž. arh. Željko Vukušić i inž. građ. Zlatko Knežević u okviru izrade studijsko-tehničke dokumentacije koju je SIZ u oblasti kulture općine Crikvenica naručio od RO TEH-PROJEKT iz Rijeke, JUR ARHITEKTURA, Odjel za graditeljsko nasljeđe.

[2] Z. Horvat, O izgledu srednjovjekovnog zida na primjerima nekih građevina u kontinentalnoj Hrvatskoj, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, Zagreb, 12/1986, str. 179—192.

[3] P. Fister, Arhitektura slovenskih protiturških taborov, Slovenska matica, Ljubljana 1975, str. 39: »Od tih izvira tudi napačno mnenje o 'vidni' kamniti zidavi srednjega veka, ki naj bi bila celo plosko raščitena. Ponekad je bil temu 'gradbenemu' ometu dodan še vrhnji (fini) omet... tako so nastale relativno gladke površine, ki so jih belili...«; isto: Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, M. H., Zagreb 1920, str. 21.

[4] P. Fister, navedeno djelo, str. 143.

[5] I. Stopar, Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na Slovenskem Štajerskem, Slovenska matica, Ljubljana 1977, str. 4.

[6] R. Matejčić, Latrine u gradini Badanj kod Crikvenice. Prilog proučavanju higijenskog standarda srednjovjekovnih stanovnika Vinoodla, Acta historica medicinae pharmaciae veterinae, Anno XI, 1—2, 1971.

[7] A. Stipčević, Iliri, povijest, život, kultura, Š. K., Zagreb 1974, str. 39.

[8] R. Matejčić, Crikvenica — područje općine, turistička monografija, NIRO Privredni vjesnik i Turistički savez općine Crikvenica, Crikvenica 1987, str. 9.

[9] Đ. Szabo, navedeno djelo, str. 12.

[10] R. Matejčić, Pregled kulturno-povijesnih spomenika Vinodola, Vinodolski zbornik, Sv. 2, Crikvenica 1981, str. 316.

[11] E. Laszowski, Gorski kotar i Vinodol, M. H., Zagreb 1923, str. 183.

[12] N. Klaić, Društvena struktura kvarnerske općine u razvijenom srednjem vijeku, Krčki zbornik, Sv. 2, Krk 1971, str. 111—144.

[13] Krčki knezovi postaju podanici hrvatsko-ugarske krune 1193. godine kada je knez Bartol II, treći sin kneza Dujma, za vjernu službu kralju Beli II (III) dobio župu Modruš, vidi: V. Klaić, Krčki knezovi Frankapani, M. H., Zagreb 1901.

[14] Otok Krk je oko 1118. godine u političkom smislu došao pod mletačku vlast, vidi: V. Klaić, navedeno djelo.

[15] L. Margetić, Vinodolski zakon, Novi Vinodolski 1987, str. 19.

[16] Zanimljivo je da su kod donošenja Vinodolskog zakona sve delegacije osim Driveničana imale u svom sastavu »popa« ili »plovana«. To se doduše može rastumačiti greškom prepisivača, ali bi isto tako moglo značiti da Drivenik u to doba nije bio župski grad, te pretpostavljamo da je tada Tribalj bio središte župe, a crkva sv. Marije župna crkva. Da je ova crkva imala značajnu ulogu vidimo i po tome što se tokom srednjeg vijeka narod ovog dijela Vinodola okupljao radi suđenja u polju kod crkve. Jedan od tih sudskih sporova navodi E. Laszowski, navedeno djelo, str. 184—185.

[17] Đ. Szabo, navedeno djelo, str. 18.

[18] P. Fister, navedeno djelo, str. 33.

[19] Sâm naziv grada Drivenik (Drvenik) može biti etimološki vezan uz pojam »drvo« u značenju »drveni grad«, grad od drva.

[20] Nakon poraza hrvatsko-ugarskog kralja Sigismunda u Bosni u prvoj polovici 8. mjeseca 1415, Turci provaljuju u Hrvatsku i dopiru sve do Celja u Štajerskoj. Ubrzo se povlače, ali u svibnju 1463. opet navaljuju i prodiru sve do Senja. U travnju i svibnju 1469. vojska turskog paše Ezebega opustošila je grad Modruš i provalila u Kranjsku s kojom je graničilo imanje kneza Stjepana Frankopana. Vidi: V. Klaić, navedeno djelo.

[21] Podatak o potresu donosi R. Matejčić, Pregled kulturno-povijesnih spomenika Vinodola, Vinodolski zbornik, Sv. 2, Crikvenica 1981, str. 320.

[22] Đ. Šurmin, Acta Croatica, Sv. 1, str. 99, Zagreb 1898.

[23] E. Laszowski, navedeno djelo, str. 183—185.

[24] E. Laszowski, navedeno djelo, str. 188.

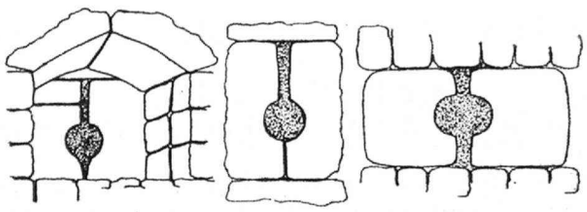
[25] S. Jurdana, Klovićevim tragom po njegovom zavičaju nakon 400 godina, Vinodolski zbornik, Sv. 3, Crikvenica 1983, str. 380.

[26] P. Fister ,navedeno djelo, str. 143.

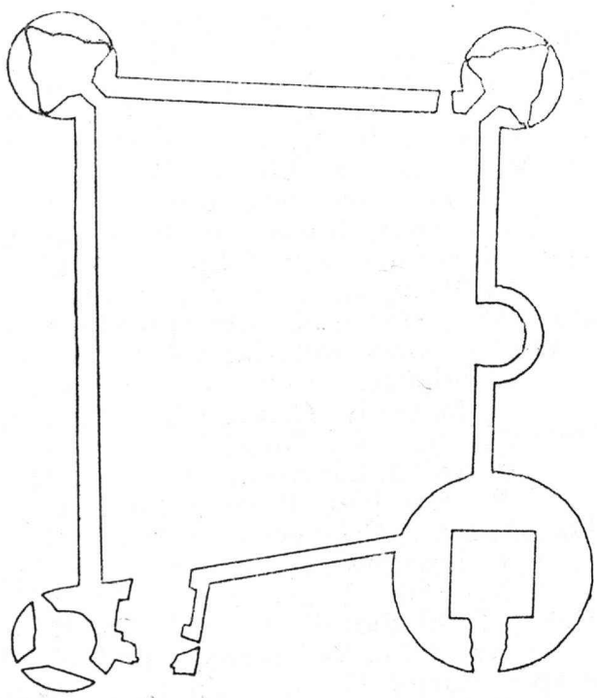
[27] Z. Horvat, navedeno djelo, str. 179—192.

[28] B. Fučić, Glagoljski natpisi, JAZU, Zagreb 1982, str. 143.

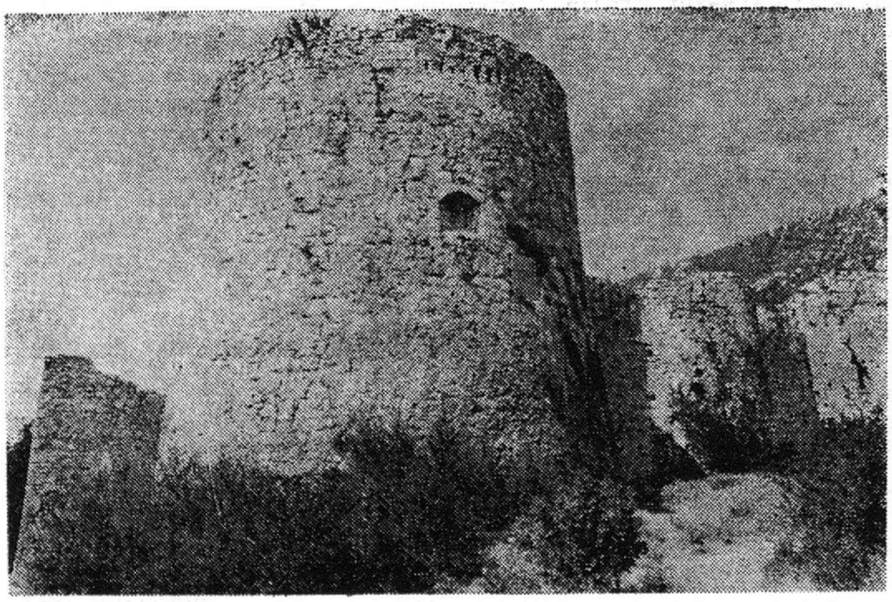
[29] T. Marasović, Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu, Split 1985.

Strijelnice na driveničkoj utvrdi

Tlocrt utvrde Drivenik

Velika romantička branić kula, pogled s juga (snimio: M. Škrgatić)